

Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

ФИЛОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ

ҚАЗАҚ
ӘДЕБИЕТІ
кафедрасы

50
ЖЫЛ

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті филология факультеті қазақ әдебиеті кафедрасының құрылғанына 50 жыл толуына орай және әдебиеттанушы ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Ж.Қ.Смағұловтың 60 жылдық мерейтойына арналған

«ТӘУЕЛСІЗДІК ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ»

атты республикалық ғылыми-
практикалық конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

ҚАРАҒАНДЫ
2016

Е.А.БӨКЕТОВ АТЫНДАҒЫ ҚАРАҒАНДЫ МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ КАФЕДРАСЫ

Қазақ әдебиеті кафедрасының құрылғанына 50 жыл толуына орай және әдебиеттанушы ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор

Ж.Қ.Смағұловтың 60 жылдық мерейтойына арналған

«ТӘУЕЛСІЗДІК ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ»

атты республикалық ғылыми-практикалық конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Қарағанды, 2016

ӘОЖ 821.572.122.0(082)

КБЖ 83.3 (5Қаз)

Т 29

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР:

Жарылғапов Ж.Ж. Қазақ әдебиеті кафедрасының меңгерушісі, филология ғылым докторы, профессор.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Әбдуов М.І. Филология факультетінің деканы, филология ғылымдарының докторы,
Смағұлов Ж.Қ. Қазақ әдебиеті кафедрасының профессоры, филология ғылымдарының докторы,
Рахимов Б.С. Қазақ әдебиеті кафедрасының профессоры, филология ғылымдарының докторы,
Такиров С.У. Қазақ әдебиеті кафедрасының доценті, филология ғылымдарының докторы,
Рүстемова Ж.А. Қазақ әдебиеті кафедрасының доценті, филология ғылымдарының докторы,
Төлеубаева К.А. Қазақ әдебиеті кафедрасының доценті, филология ғылымдарының докторы,
Жұмағұлов А.Б. Қазақ әдебиеті кафедрасының доценті, филология ғылымдарының докторы,
Жұмагелдин Ж.Ш. Қазақ әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы, ғылым магистрі,
Мырзахметов А.Ә. Қазақ әдебиеті кафедрасының оқытушысы, ғылым магистрі,
Сыздықова Б. Қазақ әдебиеті кафедрасының оқытушысы, ғылым магистрі,
Әбдіқадырова А. Қазақ әдебиеті кафедрасының оқытушысы, ғылым магистрі.

ISBN 978-9965-39-581-9

Т29 «ТӘУЕЛСІЗДІК ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ» атты ғылым-практикалық конференцияның материалдары / Құраст.: Ж.Рүстемова, Ж.Жұмагелдин, А.Мырзахметов. «Типография Арко» ЖШС, 2016. - 336 бет.

Жинаққа Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті филология факультеті әдебиеті кафедрасының құрылғанына 50 жыл толуына орай және әдебиеттанушы ғалым ғылымдарының докторы, профессор Ж.Қ.Смағұловтың 60 жылдық мерейтойына арналған «**ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ ӘДЕБИЕТТАНУ ҒЫЛЫМЫ**» атты республикалық ғылыми-практикалық материалдары енгізілді.

Жинақ әдебиеттанушы, тілші мамандарға, жоғары оқу орындары студенттері мен магистранттарына арналған.

ӘОЖ 821.572.122.0
КБЖ 83.3 (5Қаз)

ISBN 978-9965-39-581-9

©Ж.Рүстемова, Ж.Жұмагелдин, А.Мырзахметов

көмескі мәдениетін де қалыптастыра былген. Нақтылап айтсақ, бұл ішкі көмескі мәдениет, ата-бабаларымыз жаратқан заттық-материалдық өнімдерді өндіруге қажетті шйкізатты таярлау, оны мәнерлеу, мәнерлеуге, тұтынуға болған эстетикалық танымы мен талғамы, білімі мен өнері, ондағы наным мен сенім, салт пен сана қатарлылардың барлығын қамтып жатады. Ол арнайы сөз етуді ашалап зертеуді, айқындап таныстыруды қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жақып Мырзақанұлы «Қазақ мәдениетінің айдыны», Үрімжі, Шинжияң жастар-өрендер баспасы, 2006 жыл.
2. Шинжияң қоғамдық ғылымдар академиясы «Қазақтың қысқаша тарихы» Үрімжі, Шинжияң халық баспасы, 2009-жыл.
3. Ясийн Құмарұлы «Көшпелілер және орта жазық мәдениеті» Бейжиң, Ұлттар баспасы, 2011 жыл.
4. Еренғайып Салыпұлы Омаров «Қазақ өркениеті» Бейжиң, Ұлттар баспасы, 2008 жыл.
5. «Қазақ мәдениеті» (энсклопдиялық анықтамалық) Алматы, «Аруна» баспасы, 2005 жыл.
6. Шүи уанбаң, Чи чинфу «Жұнго азсанды ұлттар мәдениеті», Бейжиң, Орталық ұлттар университетінің баспасы, 1996 жыл.

АКАДЕМИК РЫМҒАЛИ НҰРҒАЛИ ҰЛТ РОМАНДАРЫ ТУРАЛЫ

*Шортанбаев Ш. А., аға оқытушы,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық
университеті*

Ұлттық сөз өнерінің даму үдерісі сараланғанда, уақыт мінберінен дәстүр жалғастығы мен сабақтастығы сөз етілгенде, көркемдік деңгей мен таным көкжиегі сарапталғанда қазіргі заманғы ұлттық әдебиеттануымыздың ұстанған бағыты, даму арнасы, жеткен биігі ауызға ілінері, әдебиеттің жүріп өткен жолы мен көкжиегін саралаған зерттеушілер, олардың үлкенді-кішілі зерттеулері ойға оралары, көмекке келері шындық.

Көркем сөз өнерінің арғы-бергі тарихы, көркем әдебиеттің сан алуан мәселелері әр қырынан, түрлі межеден қарастырылып, қадау-қадау еңбектер жазылғаны мәлім. Академик Рымғали Нұрғалидың әдебиет төңірегіндегі еңбектері өз алдына бір төбе, біз ғалымның жүз жылдық тарихы бар көркем прозаның, оның ішінде роман жанрының мәселелерін де көркемдік-теориялық тұрғыдан, рухани-эстетикалық талап деңгейінен зерделеп жазғандарының мол екенін білеміз, оның бірқыдыруы «Толғауы тоқсан қызыл тіл» (2009) зерттеулер жинағына топтастырылыпты.

Ұлт әдебиетінің тарихында тұңғыш роман деген атауға ие болып, күрделі һәм көлемді прозалық туынды ретінде бағаланған шығарманың «Бақытсыз Жамал», ал авторы алаш ұранды поэзияның негізін қалаған, өршіл рухты, күрескерлік пафосты мақсат тұтқан Міржақып Дулатов екені белгілі. Роман туралы алғашқылардың бірі болып пікір білдірген Ахмет Байтұрсынұновтан бастап әр кезең өкілі өзіндік пайым, таным тұрғысынан келіп, тиісінше зерделеп келеді. Өткен ғасыр басындағы әдебиеттің мәселелерін мейлінше терең қарастырған көрнекті әдебиеттанушы ғалым, академик Рымғали Нұрғали азаттыққа ұмтылған елдің мұратын, қаламгердің қуатын шығармашылық әлеуеті тұрғысынан жан-жақты саралағаны анық. Алаштың алғашқы романының адымын, қаламгердің жанр ретінде орнықтыруға қосқан зор еңбегін, төлбасы ретіндегі талпынысын, жетістігі мен кемшілігін зерттей келе, «шығармаға арқау болған оқиғалар ХХ ғасыр басында қазақтың кез келген атырабында, кез келген ауылында, кез келген шаңырағында өтуі мүмкін, әркімге таныс, түсінікті, ортақ, етене сипаттары бар, жалпылық мәнді жәйттер. Автор өз тұсындағы әлеуметтік-қоғамдық өмірдің маңызды арналарын адам тағдыры, нақты әрекет, тартыс арқылы көрсетуді мақсат етіп, ой, идеяны ашық публицистикалық түрде емес, бейнелеп, образдар арқылы, көркемдік тәсілдермен береді. Бір сөзбен айтқанда, жазушы таза прозалық шығарма, жанр шарттарын толық қанағаттандыратын туынды жасау талабын ерекше ескерген», - деп тұжырымдайды.

Абай мен Ыбырайдың шағын прозадағы ізденістерін өткен ғасыр басындағы қайсыбір қаламгерлер ілгерілетуге талпыныс жасағанымен, кең құлаш сермеуге, дамытып алып кетуге мүмкіндігі де, әлеуеті де жетпегені, ал Міржақыптың талабы өзін-өзі ақтаған, ұлт игілігі үшін

жасалған өте маңызды қадам екені айтпаса да түсінікті жайт.

«Роман стилінде таза реалистік проза тіліне лайық, салмақтылық, орнықтылық бар» екені ескерген зерттеуші «Жазушы ұйқасты, ырғақты, өлеңдетіп отыратын өрнектен бойын мүлде аулақ салған. Тіпті, кейінгі дәуірлердегі туындылардың өзінде кездесе беретін әсірелікке, сөйлемдік сөздердің орнын ауыстырып жасайтын инверсияға да бармайды. Лексикалық тұрғыдан таза қазақ тілінің байлығы еркін қолданылған», - дей келе, тіл шұбарлауға саналы қарсы тұрғанын, сол кезең белең алып тұрған араб, парсы, татар сөздерінің үстемдігінен мақсатты түрде қашқанымен, аракі, орыс сөздерін алаластырып тұратынын да орынды байқайды. Бұл да замананың желі, уақыттың лалай қалай желпитінін ағартып тұрғандай.

Р.Нұрғали алаш әдебиетіндегі шынайы реалистік прозаға жататын, жанрдың еуропалық және әдеби-теориялық өлшем-талаптарына сай келетін көлемді «ұлы әңгімелердің» (А.Байтұрсынұлының біріне «Қартқожаны» жатқызып, «Бұл қазіргі өлшеммен алғанда ұзақ шығарма емес, 7-8 баспа табақ көлеміндегі шымыр, ықшам, тығыз жазылған дүние. «Бақытсыз Жамал», «Қамар сұлу», «Қалмақ», «Қыз көрелік» қатарлас туындылардағыдай бірде қара сөз, бірде өлең сөз аралас жүретін стилі жок. Бастан-аяқ салиқалы, сабырлы, ұстамды проза үлгісі сақталған туынды» екенін саралайды. Алаш идеясын, ұстанымын қолдаған автордың кейіпкерінің өсу жолын, алдына қойған мұраты жету жолындағы табандылығын, күрескерлік рухын «психологиялық тұрғыда сенімді бейнелеу қаламгердің роман жолындағы шынайы табысына, суреткерлік шеберлігіне жатқызады. Романның жанрының талаптарын сәтті игерген Жүсіпбек Аймауытов «прозадағы ырғақ, стиль, композициялық көркемдік құрылғыларға ерекше көңіл бөлді. Әсіресе, халық тілінің сан алуан байлығын еркін қолдана отырып, Еуропа, орыс әдебиетіндегі бейне жасау, мінездерді даралау, сезім бұрқағын, толғауларды көрсету дәстүрлерін еркін пайдаланды».

Зерттеуші-ғалымның қазақ әдебиетіне тың серпіліс әкелген, сөз саптауы, бітімі бөлек, стилі ерек «Ақбілектін» қаламгердің шығармашылық әлеуетін, авторлық ұстанымын анық байқататын сүбелі шығармасы екендігін нақты мысалдарға, роман сюжетіне жүгіне отырып жүлгелейтініне сенімді боламыз, қаламгердің «әлеуметтік тартыстар, тарихи оқиғалар, тап-күрестерінің ерекше шиеленісіне соғысқан, ел мойнына салмақ түсіп, жеке адамдар тағдырының ширыққан буынын дәл баса, бұрын айтылған, сарыжұртқа айналған тақырып емес, соны, мүлде тың, тіпті сирек оқиғаларды романға («Ақбілекке») арқау еткенін» мойындаймыз.

Шығарма арқауы Ақбілек әлемін, оның көріп-білген, сезіп-түйген сырларын, сан қилы, талай тағдырын сөз еткенімен, жазушы кезең шындығын, аласапыран уақыттың алмағайып сәттерін терең сездіру орайында түрлі көркемдік амал-шарттарға жүгінетінін, әр буын, түрлі ортаның кесіріне кейіпін ұтымды суреттейтінін аңғарамыз. Алаш ұранды әдебиеттің білгірі Р.Нұрғалидың романдық сан тағдырлы кейіпкерлердің сол тұстағы мінез-құлық ерекшеліктерін саралай келе, өз пайымын «кеңес үкіметінің алғашқы жылдарындағы әлеуметтік ой-ағымы, зиялылар ортасындағы сан алуан тағды-салт – бұлардың баршасын, жеріне жеткізбей шолу, көркем түрінде атүсті бейнелеген мысалы ықшам, дәлді суреттер, мағынасы терең монолог, диалогтар көп көмбені ашатын кең толғаулардан сырдан хабардар етеді», - деп жеткізеді.

Қазақ әдебиетінің көркем, мағынасы терең, әлеуметтік мазмұны бай, жанрлық формасы күрделі, ұлт тарихының шерлі шежіресі сипатты туындыларының қатарында Сәкен Сейфуллин «Тар жол, тайғақ кешу» романы да барын қайыра бір қаперімізге салып, автордың «ұлы өзгерістер өзім көрген, өзім білген оқиғаларын қағазға түсірсем» деген түпкі ой-арманының, қалам ретіндегі міндет-мақсатының мүлтіксіз орындалғанын тілге тиек етіп, одан ары қарай романды өткен күндер шындығын көркемдік тұрғыдан бейнелеуде өзіндік ұстаным-ерекшелігі барын, өмірінің айнасы, көркем шежіресі іспетті мәніне, деректілік, тағылымдық жақтарына, тақырыптық идеялық ерекшеліктеріне көңіл бөлген. «Бұл туындыда саяси-роман қасиеттері мол. Әр түрлі партиялар бағдарламаларын, түрлі қоғам қайраткерлері дүниетанымын, мақсат-міндеттерін, заң шындығын дәл беру үшін жазушы тарихи деректерді, газет-журнал материалдарын өзгеріп қалпында, цитата түрінде алып отырады. Ондай көркемдік тәсілдер шығармаға публицистік журналистика элементтерін енгізген. Осындай жәйттер «Тар жол, тайғақ кешуді» тарихи-мемуарлық роман деуден гөрі, құжатты-саяси роман қатарына қосуға көбірек негіз береді», - деп романның жанрлық ерекшеліктері туралы ой қозғап, әлі де зерттеле беретін туынды ретінде бағалаған. «Тар жол, тайғақ кешудің» бастан кешкен қилы тағдыры, әр жылдардағы басылымдарындағы қол